

ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

В. Андрейцев, центр правничої допомоги
і досліджень (м. Київ)

Розвиток правового регулювання договірних відносин на виконання науково-дослідних робіт

Новітній період законодавчого регулювання договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт започатковано Основами цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік від 31 травня 1991 року¹, які у главі XII «Підряд» передбачають договір на виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських і технологічних робіт (ст. 97).

Указаний законодавчий акт передбачив, що за цим договором виконавець зобов'язується провести наукове дослідження, обумовлене завданням, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити цю роботу. При цьому виконавець може провести як весь цикл наукового дослідження, так і окремі види досліджень.

Особливістю цих договірних правовідносин є те, що у разі неможливості досягти запланованого результату наукового дослідження замовник зобов'язаний сплатити виконавцю витрати на ті дослідження, які були проведені до виявлення неможливості отримання передбаченого договором наукового результату.

Отже, законодавець передбачив договір на виконання науково-дослідних робіт як різновид підрядних договорів, виходячи з того, що в основі договірних зобов'язань закладено виконання саме робіт, не уточнюючи їх природу як творчої, інтелектуальної діяльності та маючи на увазі отримання певного результату, не характеризуючи його саме як об'єкт творчості та інтелектуальної власності, що і вирізняє його із класу підрядних договорів, виходячи із того, що деталізація цих договорів, їх складових умов та вимог мала деталізуватися у цивільних кодексах союзних республік.

Однак за часом прийняття та легалізації Основ цивільного законодавства збіглися із кардинальною зміною державного та суспільно-

¹ Див.: Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за наук. ред. проф. Р. О. Стефанчука, доц. М. О. Стефанчука. – К., 2009. – Т. 2. – С. 913–957.

політичного устрою колишнього СРСР і появою на мапі Євразії нових незалежних і суверенних держав, зокрема України, яка визнала чинною ту частину законів колишнього СРСР, що не суперечать законодавству незалежної України.

Тому ідеї, закладені в Основах цивільного законодавства Союзу РСР і республік від 31 травня 1991 року, були конкретизовані у Модельному цивільному кодексі країн СНД 1993 року, який згідно з постановою Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 29 жовтня 1994 року у частині першій був прийнятий для держав-учасниць СНД як рекомендаційний законодавчий акт Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД та направлений державам-учасницям для використання при розробці національного законодавства, а робочій групі фахівців та вчених доручено було завершити його підготовку до липня 1995 року частини другої цього Модельного кодексу¹.

Глава 37 «Підряд» § 5 «Підряд на науково-дослідні роботи. Підряд на дослідно-конструкторські і технологічні роботи» Модельного цивільного кодексу країн СНД 1993 року містить одинадцять статей, які розглядають договір на виконання науково-дослідних робіт, як різновид підрядних договорів, та передбачено регулювання відносин, що виникають із цих договорів, окрім власне вказаного Кодексу ще спеціальним законом про договори на науково-дослідні, дослідно-конструкторські та технологічні роботи (ст. 720).

Указаний Кодекс містить систему приписів щодо визначення договору на науково-дослідні роботи, особливості виконання цих робіт виконавцями та співвиконавцями (третіми особами), положення щодо конфіденційності відомостей про договір, права сторін договору на результати виконаних робіт, зобов'язання замовника та виконавця, наслідки неможливості досягнення наукових результатів, відповідальність виконавця за порушення умов договору та правове регулювання договорів на науково-дослідні роботи.

Із перерахованого очевидно, що ціла низка питань, які мали б отримати завершене правове регулювання, містять прогалини, зокрема:

а) відсутні приписи щодо істотних умов договору на виконання науково-дослідних робіт;

б) назва договору на науково-дослідні роботи не передбачає власне процесу їх виконання, стадії проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень;

¹ Див.: Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. / за наук. ред. проф. Р. О. Стефанчука, доц. М. О. Стефанчука. – К., 2009. – Т. 2. – С. 964.

в) не розкрита специфіка науково-дослідних робіт як процесу пізнання об'єктів наукових досліджень у процесі творчої, інтелектуальної праці вчених;

г) надзвичайно обмежені права сторін на результати науково-дослідних робіт та обов'язки замовників, що ставить їх правовий стан у вигідніше становище, ніж виконавців;

д) суттєво переобтяжені обов'язки виконавця, які ототожнюються з підрядником, що не можна визнати виправданим, зважаючи на особливості проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, та не мають спільного із іншими різновидами підрядних договорів (будівельних, побутових тощо);

е) відсутні приписи щодо юридичної, зокрема майнової відповідальності замовників. Проте відповідальність виконавця встановлена за невиконання або неналежне виконання договору, якщо не доказано, що таке порушення сталося з його вини, зобов'язання щодо компенсації збитків у формі реальної шкоди у межах вартості науково-дослідних робіт, якщо договором не встановлено інші вимоги.

Однак, ураховуючи рекомендаційне призначення Модельного цивільного кодексу країн СНД 1993 року, треба визнати позитивним факт правового урегулювання договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт, що має особливо практичне значення для подальшої кодифікації цивільного законодавства, зокрема для розробки і легалізації нового Цивільного кодексу України, глави 62 «Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт», щодо визначення підстав договірних правовідносин у зазначеній сфері (статті 892–900).

ЦК України наводить визначення вказаного договору, вказує на сторони договірних зобов'язань, зокрема зобов'язання виконавця щодо проведення наукових досліджень, замовника — щодо прийняття виконаної роботи та оплати. Однак характер виконуваних робіт не розкривається, а також поза межами визначення залишилося питання про науковий результат як погоджений сторонами бажаний об'єкт правового регулювання, що знижує цінність офіційного визначення, оскільки чітко не встановлює істотні ознаки як договору на виконання науково-дослідних робіт, що мали б спрямовуватися на отримання конкретного, індивідуально обумовленого сторонами наукового результату.

У запропонованій офіційній редакції вказується лише на сам процес проведення наукового дослідження, а не на виконання конкретних науково-дослідних робіт фундаментального або прикладного спрямування.

У цьому аспекті певний інтерес має «договір на створення і передачу науково-технічної продукції», передбачений ст. 331 ГК України, який навіть за назвою вказує, що це мають бути наукові дослідження, у процесі яких передбачаються створення і передача науково-технічної продукції, під якою зазначена стаття визнає завершені науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні роботи та послуги тощо, погодженими із замовником, що виконуються чи надаються суб'єктами господарювання (науково-дослідними, конструкторськими, проектно-конструкторськими і технологічними установами, організаціями), а також науково-дослідними та подібними підрозділами підприємств, установ, організацій.

Отже, і в цьому визначенні та найменуванні договору на створення і передачу науково-технічної продукції є певна неузгодженість, оскільки за основними ознаками зазначеного договору зобов'язання виконавця зводяться до виконання науково-дослідних робіт, відповідно до завдань замовника і зовсім не йдеться про створення відповідного наукового результату як наслідку завершення виконання вказаних робіт, який і мав би передаватися замовнику відповідно до встановленого Акта приймання-передачі створеної науково-технічної продукції.

Далі законодавчі приписи ЦК України визначають особистий характер виконання науково-дослідних робіт та можливість залучення до їх виконання інших осіб за згодою замовника, підстави передання, прийняття та оплати цих робіт, або їх окремих етапів, встановлюють конфіденційність відомостей щодо предмета договору, ходу виконання та одержаних наукових результатів.

Зміст договірних правовідносин відповідно до вимог ЦК України складають права та обов'язки сторін договору на виконання науково-дослідних робіт, децю обмежені обов'язки виконавця, наслідки неможливості досягнення наукового результату не з вини виконавця та обов'язки замовника щодо компенсації витрат виконавця, одностороння відповідальність виконавця за порушення договору на виконання науково-дослідних робіт.

Очевидно, що прорахунки Модельного цивільного кодексу країн СНД 1993 року відтворені певною мірою і у ЦК України, як, до речі, і у ЦК Російської Федерації (статті 769–778), із тією лише відмінністю, що, скажімо, у російському ЦК міститься окрема ст. 778 про правове регулювання договорів на виконання зазначених робіт, в якій міститься посилання як щодо застосування окремих загальних норм цього Кодексу, так і норм, що регулюють різні види підрядних робіт, договору

купівлі-продажу, поставки товарів та ін., тобто як це передбачено у Модельному цивільному кодексі країн СНД 1993 року.

У той же час наявний позитивний досвід законодавчого правового регулювання договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт, що пов'язується із кодифікацією Цивільного кодексу України, зокрема, сукупності законодавчих приписів, які спрямовані на правове опосередкування виконання наукових фундаментальних та прикладних досліджень.

Із проведеного аналізу законодавства у цій сфері слідує, що така сукупність правових приписів утворює відповідну самостійну підсистему у регулюванні цивільних договірних правовідносин, яка є складовою цивільного договірної права та утворює відносно упорядковану правову спільність як інститут цивільного законодавства і права, що відрізняються за характером наукової і науково-технічної діяльності, науковим результатом завершених науково-дослідних робіт від договірних підрядних правовідносин та відповідного інституту будівельного чи побутового підряду.

Це обумовлюється не лише наявністю окремого розділу в ЦК України та наявних законодавчих приписів, а й застосуванням у процесі правореалізації субсидіарно-правових норм, що регулюють відносини у галузі науки і науково-технічної діяльності, інших споріднених галузей законодавства України, пов'язаних із науковою і науково-педагогічною діяльністю та проведенням наукових досліджень відповідними суб'єктами з метою досягнення певних наукових результатів, як об'єктів правовідносин на виконання науково-дослідних робіт та можливих об'єктів права інтелектуальної власності.

Діалектичний зв'язок у механізмі правового регулювання договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт та їх різновиду на створення і передачу науково-технічної продукції мають такі законодавчі акти України: Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 року (у редакції Закону України від 1 грудня 1998 року)¹, Закон України «Про освіту» (у редакції Закону України від 23 березня 1996 року)², Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року³, Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року⁴, Закон України «Про спеціальний

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 23. – Ст. 20.

² Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. – К., 2003. – С. 18–50.

³ Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.

⁴ Офіц. вісн. України. – 2002. – № 31. – Ст. 1447.

режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 12 січня 2006 року¹, Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх національного комплексу» від 7 лютого 2002 року (у редакції Закону України від 29 грудня 2004 року², Закон України «Про наукові парки» від 25 червня 2009 року³, інші закони та акти законодавства України⁴.

Зокрема, у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» дається визначення наукової, науково-технічної діяльності, інших видів наукової діяльності (науково-педагогічної, науково-організаційної), фундаментальних та прикладних наукових досліджень, наукової роботи, наукового результату, науково-прикладного результату, а також визначення вченого (молодого вченого), наукового, науково-педагогічного працівника науково-дослідної установи.

Просте і лаконічне визначення наукової діяльності орієнтує дослідника договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт та розмежування цих правовідносин із підрядними саме з точки зору інтелектуальної, творчої діяльності, спрямованої на одержання і використання нових знань, яка реалізується у формі фундаментальних та прикладних наукових досліджень, у той час, як підрядні правовідносини спрямовуються на проведення будівельних, монтажних робіт тощо або надання відповідних послуг щодо створення матеріального, технічного тощо об'єкта чи його обслуговування.

Виходячи з того, що наукова робота — дослідження з метою одержання наукового результату, тобто нових знань, виділяємо іншу істотну ознаку, яка характеризує зазначені договірні правовідносини, як самостійні у системі договірних цивільних права.

Важливим для визначення особливостей договірних правовідносин є виявлення виконавців науково-дослідних робіт, які відповідно до зазначеного закону можуть бути лише суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» дозволяє виявити особливості правового становища державних та недержавних

¹ Уряд. кур'єр. – 2006. – 9 лют. – № 27. – С. 20.

² Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 547.

³ Голос України. – 2009. – 12 серп.

⁴ Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16 січня 2003 року // Голос України. – 2003. – 13 лют. – № 28; Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року (у редакції Закону України від 11 липня 2001 року // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 214.

наукових установ, національних наукових центрів, Національної академії наук України та галузевих академій, вищих навчальних закладів щодо здійснення наукової і науково-технічної діяльності, громадських наукових організацій та категорії вченого, як суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності та носіїв відповідних прав, обов'язків та юридичної відповідальності договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт.

У той же час зазначений закон визначає законодавчі засади бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності, яке здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування, передбачає порядок формування державного замовлення на науково-технічну продукцію, яке формується щорічно центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики на основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій і продукції і затверджується Кабінетом Міністрів України, відповідно до законодавства. Зазначений закон регламентує також інші питання, пов'язані з виконанням фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт, зокрема *засади конкурсного відбору* — (виділено нами. — В. А.), на основі цільових проектів державних цільових та науково-технічних програм із пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, здійснення на конкурсних засадах фінансової та матеріально-технічної підтримки заходів, спрямованих на впровадження пріоритетних науково-технічних розробок та новітніх технологій у виробництво тощо.

Проте зазначений закон не передбачає можливостей поширення на зазначені правовідносини, особливо у частині укладання договорів на виконання науково-дослідних робіт, законодавства, що регулює закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, оскільки виконання цих робіт за відповідними договорами не є у прямому розумінні підрядними, ураховуючи що в їх основі закладається творча, інтелектуальна праця виключно суб'єктів наукової, науково-технічної діяльності, яка спрямована на отримання саме наукового результату як об'єкта права інтелектуальної власності, що відрізняє зазначені правовідносини від категорії підрядних, та на які не повинно поширюватися законодавство про тендерну закупівлю товарів, робіт і послуг. Таким чином, конкурс є найбільш оптимальною організаційно-правовою формою визначення виконавців науково-дослідних робіт в означених правовідносинах.

Передбачено також захист права інтелектуальної власності розробників науково-дослідних робіт. Із цією метою обов'язковими умовами договору (контракту), на підставі якого виконуються науково-дослідні роботи, що фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України, є визначення суб'єктів права інтелектуальної власності, зобов'язання сторін щодо охорони прав на створені об'єкти інтелектуальної власності, визначення сторони, яка буде сплачувати винагороду суб'єктам права інтелектуальної власності, згідно з законодавством України, що є реальною гарантією забезпечення прав виконавців договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт.

У регулюванні договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт чільне місце належить приписам законодавства про освіту, зокрема вищу освіту, беручи до уваги, що вищий навчальний заклад, зокрема III–IV рівнів акредитації, поряд з іншими завданнями здійснює наукову та науково-технічну діяльність — (підкреслено нами. — В. А.) та належить до одного з головних завдань зазначених вищих навчальних закладів (п. 2. ст. 22 Закону України «Про вищу освіту»).

Наукова та науково-технічна діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітньої діяльності і здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної і виробничої діяльності у системі вищої освіти, яка забезпечується, зокрема спрямуванням фундаментальних, прикладних досліджень і розробок на створення і впровадження нових конкурентоздатних техніки, технологій та матеріалів.

Із цією метою вищі навчальні заклади укладають договори на виконання науково-дослідних робіт, визнаються суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності і можуть виступати виконавцями фундаментальних і прикладних наукових досліджень, залучаючи для виконання науково-дослідних робіт наукових та науково-педагогічних працівників ВНЗ у межах основного робочого часу, а також провідних учених і науковців, науково-педагогічних працівників інших закладів та наукових установ і організацій, участі в організації наукових, науково-практичних, науково-методичних, науково-методологічних семінарів, конференцій, конкурсів та інших наукових робіт на підставі окремих договорів на виконання зазначених досліджень.

Безпосереднє відношення до регулювання договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт мають приписи інноваційного законодавства, які встановлюють принципи забезпечення взаємодії

науки і освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності, об'єкти цієї діяльності, зокрема нові знання та інтелектуальні продукти, інноваційні програми і проекти тощо, різноманітні суб'єкти, що проводять в Україні зазначену діяльність і (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають кошти у реалізацію інноваційних проектів, встановлюють правовий режим цього проекту, визначають юридичне значення державної реєстрації таких проектів, а також режим інноваційного продукту як результату виконання інноваційного проекту і науково-дослідної розробки нової технології чи продукції з виготовлення експериментального зразка чи дослідної партії, інноваційної продукції та правове становище інноваційного підприємства як юридичної особи, якщо понад 70 % обсягу його продукції — це інноваційні продукти, або вказана продукція встановлює організаційно-правові форми інноваційних підприємств (інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, технополісів, технопарків тощо), особливості окремих форм регулювання у цій сфері. Це набуває особливого значення щодо залучення вказаних підприємств до виконання науково-дослідних робіт як їх виконавців, визначення їх правового становища, як можливих суб'єктів договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт та отримання якісних наукових результатів у формі інноваційних продуктів, інноваційної продукції тощо.

У контексті викладеного науково-практичну спрямованість у регулюванні договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт та деталізації положень Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» має спеціальний Закон України «Про особливості правового режиму діяльності НАН України, галузевих академій наук та статусу їх національного комплексу» у редакції закону від 29 грудня 2004 року¹, діяльність та цільове призначення якого власне відбито у назві цього Закону, який встановлює особливості вказаних академій як суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності та виконавців-суб'єктів договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт. У той же час, на наш погляд, надання правового статусу «Національної» Академії правових наук України не лише уточнює нинішню назву, а вносить корективи щодо визнання зазначеної академії як Національної за рівнем організації наукових досліджень у галузі державотворення і права в Україні, що проводить комплексні наукові дослідження загальнодержавного значення, має світове визнання своєї діяльності та повинна бути прирівняна за рівнем наукових досліджень із визнанням відповідних функцій та преференцій до НАН України.

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 547.

Певні особливості у регулюванні договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт, особливо у частині суб'єктного складу цих правовідносин, привносить Закон України «Про наукові парки» від 25 червня 2009 року,¹ як нову форму інтеграції науки, освіти, виробництва, інноваційних компонентів щодо проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, отримання інноваційних конкурентоспроможних наукових результатів.

Суттєвий вплив на формування правосуб'єктності сторін, наповнення договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт сьогодні справляє Закон України «Про авторське право та суміжні права» у редакції Закону від 11 липня 2001 року² стосовно авторського права на створені об'єкти, тобто твори у галузі науки, літератури та мистецтва, визначені ст. 8, що підлягають правовому захисту відповідно до приписів цього закону.

На підставі проведеного аналізу правового регулювання договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт можна вважати, що:

1. З прийняттям нового ЦК України, приписи якого унормували договірні засади виконання науково-дослідних робіт, створені законодавчі основи для формування і подальшого розвитку комплексного міжгалузевого правового інституту цивільного законодавства і відповідної галузі права, різновидом якого можна вважати інноваційний господарський договір на створення і передачу науково-технічної продукції.

2. Зазначений правовий інститут унормовує договірні правовідносини на виконання науково-дослідних робіт, які виокремилися як самостійні цивільні правовідносини договірного права із підрядних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт та відповідно на створення і передачу науково-технічної продукції.

3. Очевидно, що сучасний рівень розвитку правового регулювання договірних правовідносин на виконання науково-дослідних робіт не повною мірою відповідає кодифікаційним потребам і запитам практики застосування законодавства України про наукову та науково-технічну діяльність, у цілому законодавства про науку і вищу освіту, інноваційну діяльність тощо, що обумовлює доцільність синхронізувати у цій частині принципи їх законодавчих засад, привести їх у відповідність до соціальних запитів і потреб держави з тим, щоби підняти на рівень європейських і світових стандартів якість і конкурентоспроможність результатів науково-дослідних робіт як можливих об'єктів виключного і абсолютного права інтелектуальної власності.

¹ Голос України. – 2009. – 12 серп.

² Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 214.